

О. В. Олійник,
доктор юридичних наук

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано принципи забезпечення інформаційної безпеки України, що є вихідними положеннями формування і функціонування системи інформаційної безпеки як системоутворюючого фактору всіх складових національної безпеки, норм і правил поведінки громадян, державних і суспільних інститутів у цій сфері.

Ключові слова: інформаційна безпека, принципи інформаційної безпеки, інформаційна інфраструктура, національна безпека.

О. В. Олейник

Принципы обеспечения информационной безопасности Украины

В статье проанализированы принципы обеспечения информационной безопасности Украины, которые являются исходными положениями формирования и функционирования системы информационной безопасности как системообразующего фактора всех составляющих национальной безопасности, норм и правил поведения граждан, государственных и общественных институтов в этой сфере.

Ключевые слова: информационная безопасность, принципы информационной безопасности, информационная инфраструктура, национальная безопасность.

О. Олійник

Principles of maintenance of the informational security of Ukraine

The article analyzes the methodological aspects of information security as a component of the national security of Ukraine, which is the initial position of formation and functioning of the information security system as a backbone factor of national security components, norms and rules of behavior of citizens, state and public institutions in this area.

Key words: information security, principles of the informational security, information infrastructure, national security.

Постановка проблеми та її актуальність.

На сьогодні жодна вітчизняна наукова школа не може претендувати на створення теоретичних засад забезпечення інформаційної безпеки тією мірою, яка необхідна для забезпечення ефективного функціонування інформаційної безпеки в цілому. Разом із тим, ефективне планування, організація та управління процесом забезпечення інформаційної безпеки сьогодні не можуть бути забезпечені, якщо не визначені відповідні наукові засади. В цьому зв'язку одним із актуальних аспектів цієї проблеми є необхідність визначення базових наукових принципів, за якими

доцільно розбудовувати інформаційну безпеку України.

Цілком зрозуміло, що виявленню можливостей та шляхів вирішення зазначеного питання має передувати аналіз уже існуючих у правовій науці принципів організації та управління забезпеченням інформаційної безпеки. Під час його дослідження ми дотримувались узагальненого визначення інформаційної безпеки як такого стану суспільства, що закономірно виникає, де забезпечення інформаційної безпеки стає основним гарантом і ресурсом усіх суспільних перетворень: впровадження дійсно гуманістичних

відносин, соціально-економічного розвитку та захисту національних інтересів.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання інформаційної безпеки стало предметом наукових дискусій у рамках робіт таких вчених, як І. Арістова, І. Березовська, В. Василюк, В. Голубєв, В. Гурковський, О. Дзьобань, О. Додонов, Р. Каложний, В. Конах, Б. Кормич, Г. Крилов, О. Литвиненко, Ю. Максименко, Г. Новицький, В. Цимбалюк, О. Юдін, Р. Юсупов та ін.

Виклад основного матеріалу. Аналіз матеріалів, праць дають також можливість оцінити ряд типових помилок як у формуванні системи принципів, так і у формулюванні окремих принципів. По-перше, автори більшості систем принципів не надають їм, на жаль, ознак самої системи. Окрім того, порушується вимога відповідності сукупності зазначених принципів конкретній меті функціонування самої системи, до складу якої можуть бути одночасно введені окремі методологічні, управлінські, правові та інші принципи. Спостерігається також намагання деяких авторів поєднувати систему принципів із формами та засобами їх реалізації.

Усе це, зрозуміло, не знижує того значного внеску, який зроблено аналізованими працями у проблему розробки концептуальних основ забезпечення інформаційної безпеки. Більш того, теоретичні здобутки вітчизняної правової науки свідчать про те, що нею підготовлено ґрунт для наступного методологічного кроку – початку розробки та формування узагальненої системи принципів забезпечення інформаційної безпеки.

Аналіз принципів забезпечення інформаційної безпеки дає змогу констатувати, що вітчизняне право виробило необхідні теоретичні засади для вирішення проблеми обґрунтування узагальненої системи принципів організації та управління забезпеченням інформаційної безпеки. Тому питання подальшого детального визначення існуючих та обґрунтування нових, більш ефективних принципів, яке на даний час залишається, по суті, відкритим, за існуючим станом забезпечення інформаційної безпеки є вельми актуальним. Викладене свідчить про складність проблеми визначення методо-

логічних засад управління забезпеченням інформаційної безпеки.

Основними причинами тут є: а) наявність суперечностей між думками науковців, які досліджують дану проблему (розбіжності між визначенням кількісного та якісного складу принципів, структуруванням принципів на основні та допоміжні, пов'язаністю принципів із тими чи іншими функціями забезпечення інформаційної безпеки тощо); б) неготовність суб'єктів у сфері забезпечення інформаційної безпеки до усвідомлення методологічних засад (обмеженість і суперечливість зв'язків, що встановлюються між окремими принципами та реальними подіями щодо забезпечення інформаційної безпеки); неможливість дати вичерпний склад методологічних основ принципів, чітко структурувати та ієрархізувати їх за ступенями значущості та впливовості.

Тому природно, що неможливо скласти остаточне наукове уявлення про сутність управління функціонуванням і розвитком системи забезпечення інформаційної безпеки без подолання (хоча б певною мірою) виявлених суперечностей.

Як відомо, за своєю сутністю будь-який управлінський принцип як соціальне явище має певне призначення і відповідне змістове навантаження. Загальним для всіх управлінських принципів є їхня здатність визначити тенденції відтворення певних характеристик об'єкта незалежно від конкретних умов. Тому управляти інформаційною безпекою на підставі наведених принципів означає знаходити наявні й потенційні можливості забезпечувати на практиці формування визначених характеристик об'єкта у часі та просторі. Обґрунтування певної системи принципів управління забезпеченням інформаційної безпеки означає підвищення методологічного рівня організаційної адекватності інформаційної безпеки соціально-економічному станові держави. Ґрунтуючись на міцних методологічних засадах, інформаційна безпека держави починає функціонувати саме як системне утворення. Системоутворюючим фактором стає методологічно обґрунтоване управління. Іншими словами, в основу визначення і втілення в життя основних принципів управління має бути

покладено їх певну концептуальну взаємоповнюваність, спрямовану на досягнення функціональної рівноваги методологічних, теоретичних та методичних прийомів і засобів, покликаних забезпечити ефективність реально діючої системи забезпечення інформаційної політики держави.

Залежно від свого характеру, принципи права поділяються на соціально-економічні, політичні, ідеологічні, релігійні, естетичні та спеціально-юридичні. Особливість останніх полягає в тому, що вони, згідно з існуючою думкою, відповідають на питання, як відображається у праві його соціальна основа, яка структура права і який характер правового регулювання суспільних відносин.

Принципи права поділяються на групи залежно від того, поширюються вони на всю систему права, на декілька галузей чи на окрему галузь права.

Відповідно до цього критерію, принципи права, які поширюються на всю систему права і окреслюють її характер, зміст, найбільш важливі її риси, називають загальними принципами.

Поряд із загальними принципами в юридичній літературі виділяють також галузеві, міжгалузеві та принципи окремих інститутів права. Галузеві принципи притаманні конкретній галузі права. Міжгалузеві принципи притаманні кільком спорідненим галузям права. На міжгалузеві принципи повністю накладаються і загальноправові принципи. У кожній окремо взятій галузі права вони набувають своєї специфіки. Принципи інститутів права – це основні ідеї, що лежать в основі інститутів права [1, с. 204-208].

Відповідно до словників [2, с. 229; 3] дефініція «принципи» (від лат. *principium* – початок, основа) – основне вихідне положення будь-якої наукової системи, теорії, науки, політичного устрою, правил і норм поведінки, певних видів діяльності.

В. Колпаков під час розгляду принципів державного управління звертає увагу на те, що принципи державного управління – це його позитивні закономірності, які пізнані наукою і практикою, а також охарактеризовані (зафіксовані, закріплені) у відповідних поняттях, що

ознаками принципу управління є: належність до пізнаних позитивних закономірностей; зафіксованість, закріпленість у суспільній свідомості, що здійснюється у правовій формі, найчастіше у вигляді відповідних юридичних норм. В. Колпаков виділяє наступні принципи державного управління: 1) соціально-політичні – демократизм, участь населення в управлінській діяльності держави; рівноправність осіб різних національностей; рівність усіх перед законом; законність; гласність і врахування громадської думки; об'єктивність; 2) організаційні принципи побудови апарату державного управління – галузевий, функціональний, територіальний; 3) організаційні принципи функціонування апарату державного управління – нормативність діяльності, єдиноначальність, колегіальність, поділ управлінської праці; відповідальність за прийняті рішення; оперативна самостійність. В. Колпаков соціально-політичні принципи визначає як найзагальніші принципи державно-управлінської сфери, які поширюються на всі види виконавчо-розпорядчої діяльності та всі функціонуєчі в державі управлінські структури [4, с. 21-22].

Б. Кормич пропонує для визначення принципів забезпечення інформаційної безпеки два комплекси питань, які диференціюються відповідно до природи правових норм, що становлять їх нормативно-правову базу, а саме: це комплекс питань, пов'язаних з інформаційною безпекою людини і суспільства, яка, в першу чергу, вимірюється ступенем свободи від втручання держави та інших осіб, можливостями самореалізації та самовизначення; це комплекс питань, пов'язаних з інформаційною безпекою держави, які, навпаки, пов'язані із застосуванням обмежень, заборон, жорсткою регламентацією певних типів відносин в інформаційній сфері і невід'ємним елементом яких є сила державного примусу [5, с. 117].

А. Стрельцов принципи діяльності із забезпечення інформаційної безпеки розділяє на загальні та особливі. До загальних принципів він відносить гуманізм, соціальну справедливість, об'єктивність, конкретність, ефективність, опора на підтримку і довіру народу, поєднання гласності і професійної таємниці, законність і

конституційність. До особливих принципів із забезпечення інформаційної безпеки він відносить, насамперед, принцип глобальності [6, с. 129-131].

Колектив авторів «Методи інформаційної безпеки» Ю. Уфимцев, В. Буянов, Е. Єрофєєв та ін. найважливішими принципами визначають: законність заходів із виявлення і попередження правопорушень в інформаційній сфері; безперервність реалізації і вдосконалення засобів і методів контролю і захисту інформаційних систем; економічна доцільність, тобто співставлення можливих збитків і витрат на забезпечення безпеки інформації; комплексність використання всього арсеналу засобів захисту на всіх етапах інформаційного процесу [7, с. 53].

Наведені принципи, безумовно, заслуговують на увагу, однак вони стосуються лише забезпечення безпеки сфери, в якій циркулює інформація, і яка є складовою загальної системи інформаційної безпеки.

Дуже важливим аспектом визначення принципів формування і забезпечення функціонування системи інформаційної безпеки є врахування міжнародних правових норм.

А. Логунов звертає увагу на те, що загально-визнаним у світі фундаментом міжнародного права є статут ООН, що цілі, принципи та інші настанови ООН є основою чинного міжнародного права. Статут ООН займає вищу позицію в ієрархії міжнародно-правових норм, які регулюють різні аспекти міжнародного життя, в тому числі й міжнародну безпеку. Статут ООН закріпив мету «сприяння економічному і соціальному прогресу всіх народів» [8, с. 217].

Аналіз правових норм Статуту ООН є підставою для висновків: цілі ООН закріплюються і реалізуються принципами, які є загальними принципами міжнародного права; принципи є важливими складовими правових механізмів як міжнародної безпеки, так і національної безпеки будь-якої країни [9].

Головна мета забезпечення інформаційної безпеки має визначатися на основі широкого розуміння цього поняття як важливої складової національної безпеки та системоутворюючого фактору всіх сфер життєдіяльності особи, суспільства, держави, політичної, економічної,

соціокультурної, науково-технологічної, оборонної, екологічної, власне інформаційної тощо складових національної безпеки.

Сьогодні дуже важливим є необхідність усвідомлення владою, політичною елітою, наукою, що забезпечення національної безпеки та всіх її складових, законотворча робота, прогнозування, перспективне і поточне планування, розробка стратегій, концепцій, доктрин, програм і проектів, напрямів сталого розвитку, державне управління, міжнародне співробітництво розпочинається з інформаційного рівня. Інформаційна складова пронизує всі сфери життєдіяльності людини, соціальних систем. На цьому етапі формуються основи як інформаційної безпеки, так і національної безпеки в цілому. Інформаційними, передусім, заходами і засобами здійснюється керівництво з питань реалізації державної політики в цій сфері діяльності.

Таким чином, головна мета державної політики інформаційної безпеки має полягати у захисті: конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпеченні єдності їх прав і обов'язків; духовних, морально-етичних, культурних, історичних, інтелектуальних та матеріальних цінностей суспільства, його інформаційного і природного середовища; конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності, інформаційної безпеки в політичній, економічній, соціокультурній, науково-технологічній, оборонній і державної безпеки, екологічній, власне інформаційній тощо складових національної безпеки.

Принципи формування і забезпечення функціонування системи інформаційної безпеки мають бути спрямованими на реалізацію головної мети державної політики та визначатися законом як важливіші складові правових механізмів регулювання відносин у цій системоутворюючій складовій забезпечення національної безпеки.

Законом України «Про основи національної безпеки України» визначені основні принципи забезпечення національної безпеки, якими є: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;

своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами у системі національної безпеки; використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах.

Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам [10, ст. 5].

Важливим також є врахування принципів міжнародного права, спрямованих на забезпечення національної безпеки та її складової інформаційної безпеки.

Статутом ООН визначені наступні принципи міжнародного права.

1. Принцип суверенної рівності. Стаття 2 Статуту ООН встановлює, що організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів.

2. Принцип добросовісного виконання міжнародно-правових зобов'язань. В Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. встановлено, що зазначений принцип поширюється лише на зобов'язання, прийняті відповідно до Статуту ООН.

3. Принцип мирного розв'язання міжнародних конфліктів.

4. Принцип незастосування сили встановлює, що всі члени ООН утримуються у міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування. При цьому вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що Статут ООН передбачає застосування сили або загрози сили лише у наступних випадках:

1) за рішенням Ради Безпеки ООН у випадках наявності загрози миру; будь-якого порушення миру або акту агресії; 2) для здійснення права на самооборону у випадках збройного нападу до прийняття Радою Безпеки відповідних заходів для встановлення міжнародного миру і безпеки.

5. Принцип поваги до прав людини. Остаточна його редакція була визначена Заключним актом Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975 р.

6. Принцип невтручання у справи, які відносяться до компетенції будь-якої держави.

7. Принцип територіальної цілісності. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975 р. визначив цей принцип у якості самостійного принципу.

8. Принцип непорушності кордонів держав.

9. Принцип рівноправності й самовизначення народів. Цей принцип реалізує одну з найважливіших цілей ООН, якою є розвиток дружніх відносин між націями та зміцнення загального миру.

10. Принцип співробітництва зобов'язує держави здійснювати свою діяльність в рамках Статуту ООН, спрямовану на забезпечення миру і безпеки та сприяння економічному зростанню у всьому світі [11].

Наведені принципи міжнародного права доцільно враховувати під час реалізації державної політики стосовно участі України у міжнародних і регіональних системах інформаційної безпеки як повноправної, суверенної і незалежної держави, яка є членом ООН з відповідними правами, обов'язками і відповідальністю.

Висновки. На основі конституційно-правового статусу суб'єктів України, їх прав, свобод і обов'язків, вивчення наукових підходів до їх визначення і реалізації, аналізу чинного законодавства та реального стану справ у сфері, що досліджується, нами запропоновані основні загальні принципи забезпечення інформаційної безпеки, тобто її формування і функціонування. Ми не претендуємо на вичерпність запропонованих принципів і вважаємо, що розвиток цивілізації, науково-технічний прогрес, глобалізаційні процеси та загострення проблем, пов'язаних із безпекою життєдіяльності народів,

неминуче вимагатиме пошуку нових підходів до їх вирішення. Ми також вважаємо, що запропоновані принципи сприятимуть уникненню фрагментарності і формування загальнодержавної системи забезпечення інформаційної безпеки.

Таким чином, пропонуємо визначити наступні принципи забезпечення інформаційної безпеки:

- пріоритет прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина;
- верховенство права, рівність усіх суб'єктів правовідносин перед законом;
- відповідальність держави перед людиною за свою діяльність;
- комплексний підхід до вирішення завдань забезпечення інформаційної безпеки;
- єдність і взаємозв'язок напрямів забезпечення інформаційної безпеки;
- розмежування сфер відповідальності й повноважень державних органів і органів місцевого самоврядування з питань забезпечення інформаційної безпеки;
- участь у міжнародних і регіональних системах інформаційної безпеки;
- оперативність, своєчасність, превентивність і адекватність заходів щодо попередження і захисту від зовнішніх інформаційних загроз та нейтралізації джерел внутрішніх інформаційних загроз.

Перераховані принципи забезпечення інформаційної безпеки є вихідними положеннями формування і функціонування системи інформаційної безпеки як системоутворюючого фактору всіх складових національної безпеки, норм і правил поведінки громадян, державних і суспільних інститутів України у цій сфері.

Особливу увагу дослідників і практиків слід звернути на необхідність розробки концептуальних, взаємодоповнюваних, спрямованих на досягнення функціональної рівноваги методологічних, теоретичних та методичних прийомів і засобів, покликаних забезпечити ефективність реально діючої системи забезпечення інформаційної безпеки держави.

Існує необхідність здійснювати подальший розгляд забезпечення інформаційної безпеки на методологічній основі під кутом зору функціо-

нальної спрямованості кожного окремого принципу.

Література

1. Кельман М. О. Загальна теорія держави і права: підруч. / М. О. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
2. *Короткий* тлумачний словник української мови / за ред. Д. Г. Гринчишина. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Рад. шк., 1988. – 320 с.
3. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підруч. / В. К. Колпаков. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
5. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: навч. посіб. / Б. А. Кормич. – К.: Кондор, 2008. – 382 с.
6. Стрельцов А. А. Обеспечение информационной безопасности России. Теоретические и методологические основы / А. А. Стрельцов; под ред.: В. А. Садовниченко и В. П. Шерстюка. – М.: МЦНМО, 2002. – С. 153-168.
7. Уфимцев Ю. С. Методика информационной безопасности / Ю. С. Уфимцев, В. П. Буянов, Е. А. Ерофеев и др. – М.: Экзамен, 2004. – 544 с.
8. Логунов А. Б. Региональная и национальная безопасность: учеб. пос. / А. Б. Логунов. – М.: Вузовский учебник, 2009. – 432 с.
9. Charter of the United [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/documents/charter/>
10. Про основи національної безпеки: Закон України від 10 червня 2003 р. № 964-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – 30 лип.
11. Resolution adopted by the General Assembly UN [on the report of the First Committee (A/53/576)] «Development in the field of information and telecommunication in the context of information security». – Distr. General A/RES/53/70, 4 January, 1999, N.Y.

References

1. Kel'man M. O. Zagal'na teoriya derzhavy i prava: pidruch. / M. O. Kel'man, O. G. Murashyn. – K.: Kondor, 2006. – 477 s.

2. *Korotkyj* tlumachnyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy / za red. D. G. Grynchyshyna. – 2-e vyd., pererob. i dop. – K.: Rad. shk., 1988. – 320 s.
3. *Velykyj* tlumachnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy / uklad. i golov. red. V. T. Busel. – K.: Irpin': VTF «Perun», 2001. – 1440 s.
4. *Kolpakov V. K.* Administratyvne pravo Ukrai'ny: pidruch. / V. K. Kolpakov. – K.: Jurinkom Inter, 1999. – 736 s.
5. *Kormych B. A.* Informacijna bezpeka: organizacijno-pravovi osnovy: navch. posib. / B. A. Kormych. – K.: Kondor, 2008. – 382 s.
6. *Strel'cov A. A.* Obespechenie informacionnoj bezopasnosti Rossii. Teoreticheskie i metodologicheskie osnovy / A. A. Strel'cov; pod red.: V. A. Sadovnychego i V. P. Sherstjuka. – M.: MCNMO, 2002. – S. 153-168.
7. *Ufimcev Ju. S.* Metodika informacionnoj bezopasnosti / Ju. S. Ufimcev, V. P. Bujanov, E. A. Erofeev i dr. – M.: Ekzamen, 2004. – 544 s.
8. *Logunov A. B.* Regional'naja i nacional'naja bezopasnost': ucheb. pos. / A. B. Logunov. – M.: Vuzovskij uchebnyk, 2009. – 432 s.
9. *Charter of the United* [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.un.org/en/documents/charter/>
10. *Pro osnovy nacional'noi' bezpeky: Zakon Ukrai'ny vid 10 chervnja 2003 r. № 964-IV* // Urjadovyj kur'jer. – 2003. – 30 lyp.
11. *Resolution adopted by the General Assembly UN [on the report of the First Committee (A/53/576)] «Development in the field of information and telecommunication in the context of information security».* – Distr. General A/RES/53/70, 4 January, 1999, N.Y.